

سلامت اداری در پرتو نظارت و کنترل اسلامی و مقارنه آن با نظام اداری ایران

حسین حبیبی‌تبار^۱

چکیده

سلامت اداری از جمله مباحث با زیربنای اخلاقی در سیستم مدل اخلاق اداری اسلامی است که مؤلفه‌های مختلفی در طراحی این مدل اخلاقی نقش دارد و یکی از مهم‌ترین آنها نظارت و کنترل اداری است.

با یک بررسی اجمالی می‌توان اذعان نمود که وضعیت نظارت و کنترل در کشور با مشکلات ساختاری عدیده‌ای همراه است، بدیهی است که افزایش میزان تخلفات و فساد در ادارات و دستگاه‌های اجرائی کشور، ارتباط مستقیم با ضعف سیستم‌های نظارتی و کنترلی دارد. شواهدی چون عدم تحقق اهداف سازمانی، پائین بودن بهره‌وری، نارضایتی ارباب رجوع، ناکافی بودن سلامت مالی - اداری نشان می‌دهند رگه‌هایی از ناسلامتی و فساد اداری در ایران قابل مشاهده است.

این در حالی است که از نظر اسلام، سلامت اداری و نظارت و بازرسی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

با توجه به اهمیت موضوع، هدف این مقاله بررسی سلامت اداری با نظارت و کنترل اسلامی و مقایسه و تطبیق آن با وضعیت نظام اداری ایران است.

واژگان کلیدی

سلامت اداری، نظارت و کنترل، مدل اخلاق اداری، نظام اداری ایران.

طرح مسأله

بدون نظارت و کنترل، سلامت اداری ایجاد نخواهد شد. نظارت و کنترل یکی از اجزای اصلی مدیریت محسوب می‌گردد، به طوری که بدون توجه به این جزء، سایر اجزاء مدیریت، مثل برنامه‌ریزی، سازماندهی و هدایت نیز ناقص بوده و تضمینی برای انجام درست آنها وجود ندارد. در حقیقت زمانی که یک برنامه تهیه شد و برای اجرای آن سازماندهی به عمل آمد و رهبری و هدایت آن مشخص شد، انتظار این است که هدف‌های برنامه تحقق پیدا کند و در اجرای برنامه، اطمینان وجود داشته باشد که روند حرکت دقیقاً به سوی اهداف تعیین شده باشد. گاهی ممکن است حتی جزئیات برنامه به صورت دقیق اجرا گردد، اما جهت‌گیری کلی در اجرای برنامه اداری انحراف بوده و ما را از هدف دور سازد. اطمینان از این که اجرای برنامه و هدایت آن درست صورت می‌گیرد و در صورت مشاهده انحراف، اقدام لازم برای تصحیح آن به عمل می‌آید، نیازمند فرآیندی است که آن را نظارت و کنترل می‌نامند. (جاسبی، ۱۳۶۸)

نظارت و کنترل در آموزه‌های قرآنی و اسلامی نیز ریشه‌ای عمیق و ژرف دارد که بنیادهای اساسی محاسبه، نظام و سنجش میزان و چگونگی عملکرد افراد، گروه‌ها، سازمان‌ها، ملت‌ها و تمدن‌ها را تشکیل می‌دهند و در احادیث مأثوره از ائمه معصومین^۷ نیز بسیار مهم قلمداد شده است.

یکی از بزرگترین ضعف‌های مدیریتی کشور در حال حاضر که سلامت اداری و اخلاقی سیستم اداری را هدف قرار می‌دهد، ضعف در نظارت و کنترل است. ضعف در نظارت سبب عدم اجرای صحیح قوانین می‌گردد، مبارزه با مفاسد اقتصادی با وجود تأکیدات و ابراز نگرانی‌های مسئولان اقتصادی روندی رو به رشد داشته است. (سخنرانی عابدی جعفری، پایگاه تحلیلی بنیاد باران، ۵ دی ۹۶)

افزایش میزان تخلفات و فساد در دستگاه‌های دولتی و سیستم بانکی کشور طی سال‌های اخیر ناشی از همین ضعف سیستم نظارت و بازرسی و همچنین کنترل‌های لازم می‌باشد که منجر به کاهش سطح اعتماد عمومی، مشکلات متعدد در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی گردیده که مانعی برای رشد و بالندگی کشور قلمداد می‌شود. با در نظر گرفتن تأکیدات دیدگاه دین مبین اسلام و اهمیت موضوع در این مقاله قصد ما تبیین مدل اخلاقی اداری اسلامی در زمینه سلامت اداری با نظارت و کنترل از دیدگاه اسلام بوده و با وضعیت آن در نظام اداری فعلی ایران مقارنه می‌گردد.

نظارت و کنترل

امروزه نظارت و کنترل نقش برجسته و غیرقابل وصفی در توسعه و پیشرفت کشورهای جهان یافته و بازرسی و نظارت بر دستگاه‌های اجرایی و نقش بی‌بدیل آن در تأمین و تحقق

اهداف قانون گذاری و تضمین همه جانبه «حقوق ملت» و خواسته‌های حکومت و تعمیم عدالت، امنیت و آزادی به تمامی سطوح و ابعاد جامعه و صیانت از اموال مومی و بیت المال مسلمین و نهایتاً تحقق دولت و نظام اداری کارآمد، سالم و مطلوب، بر کسی پوشیده نیست. لذا وظایف مدیریت در سلامت و موفقیت سیستم سازمان از جایگاه مهمی برخوردار است. اما بعضی از وظایف اهمیت استراتژیک و تعیین کننده‌ای دارند که یکی از این وظایف، کنترل و نظارت است؛ تا جایی که «رایبیز» یکی از سه هدف عمده تئوری سازمان را تسهیل نظارت و کنترل (دو هدف دیگر، شامل تسهیل در ارتباطات و هماهنگی) می‌داند. (رایبیز، ۱۹۹۵)

در حقیقت انجام سایر وظایف مدیریت به نحو کارا و اثربخش تابع کنترل و نظارت است. چنانچه سیستم نظارت مؤثر باشد، می‌تواند در راستای اهداف سازمان تمامی نواقص و انحرافات صورت گرفته در سایر وظایف و عناصر سیستم را شناسایی و برطرف کند.

از طرفی اهمیت کنترل در نظام حکومتی دقیقاً مترادف با اهمیت «خود حکومت» است، چرا که بدون کنترل توفیق هیچ رفتاری هر چند کوچک و کم‌اهمیت قابل تضمین نیست. حاکمیت نیز، به معنی به فعلیت رساندن حکومت است که تحت هیچ شرایطی، بدون کنترل محقق نمی‌شود.

هر نوع مدیریتی که بدون سیستم کنترل باشد فاقد تضمین لازم برای صحت و دقت عملیات و اجرای کامل و صحیح برنامه‌ها می‌باشد. بنابراین کنترل به عنوان یک بخش مهم از اجرای مدیریت به حساب می‌آید. (مُخلص الائمة، ۱۳۹۰)

منظور از سلامت اداری چیست؟

در ادبیات حقوق اداری، سلامت اداری وضعیتی است که در آن، فساد اداری در عملکرد یک سازمان دولتی، به میزان قابل قبولی کاهش یافته باشد. بانک جهانی و سازمان‌های بین المللی، نظیر سازمان غیردولتی شفافیت بین المللی، فساد اداری را «سوء استفاده از مناصب دولتی در جهت کسب منافع شخصی» تعریف می‌کنند. با این حال، در متون قانونی، اعم از داخلی و بین المللی، تعریف دقیقی از فساد اداری صورت نگرفته است؛

«کنوانسیون مبارزه با فساد» به بیان مصادیقی از فساد اداری، نظیر ارتشا و اختلاس بسنده کرده و در قوانین داخلی به موجب بند الف ماده یک قانون «ارتقای سلامت نظام اداری و مقابله با فساد» مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام در سال ۱۳۹۰، فساد اداری به کسب منفعت با نقض قوانین یا از طریق ایراد ضرر به منافع عمومی تعریف شده است. با این حساب به نظر می‌رسد فساد اداری را می‌توان به اعمال خلاف قانونی که سازمان‌ها را از هدف اصلی خود خارج و در خدمت منافع شخصی افراد قرار می‌دهد، تعریف کرد. (۹۷/۳/۲۱ article.tebyan.net)

ساعت یک و چهل و دو دقیقه)

نظارت در ادبیات فارسی به معنای «مراقبت، تحت نظر و دیده‌بانی داشتن بر کاری است» (دهخدا، ۱۳۸۵). تعاریف گوناگونی از نظارت و کنترل از سوی صاحب نظران ارائه شده است که در همه آنها یک نقطه اشتراک وجود دارد و آن اینکه، نظارت عبارت است از مقایسه بین آنچه که هست و آنچه که باید باشد (خدمتی، ۱۳۸۹).

در تعریف دیگر کنترل و نظارت عبارت است از: «ارزیابی تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ها از زمان اجرای آنها و اقدامات لازم برای جلوگیری از انحراف عملیات نسبت به هدف‌های برنامه و تصحیح انحرافات احتمالی به وجود آمده» همانطور که در این تعریف ملاحظه می‌گردد، ارزشیابی جزئی از نظارت و کنترل به حساب می‌آید.

فرآیند نظارت و کنترل شامل چهار مرحله اساسی است که عبارتند از:

۱. تعیین شاخص‌ها یا معیارهای متناسب با هدف‌های برنامه و پیش‌بینی نتایج برنامه
۲. تهیه و تدوین اطلاعات مربوط به اقدامات انجام شده
۳. مقایسه اطلاعات مدون با معیارها و شاخص‌ها
۴. تصمیم‌گیری و اقدام اصلاحی برای رفع نواقص یا تصحیح انحراف‌ها (جاسبی، ۱۳۶۸)

نظارت و کنترل در اسلام

در جامعه اسلامی، اعتقاد به معاد و رسیدگی دقیق به اعمال و رفتار انسان و جزای خوب و بد، بخشی از وجود انسان را تشکیل می‌دهد و نقش اساسی در جهت‌گیری‌های اعمال انسان و نحوه رفتار او را به عهده دارد. در این وضعیت، انسان، خود را همواره در محضر خدا و شاهد و ناظر اعمال خود می‌بیند، لذا کمتر به سوی نافرمانی خدا و زیر پا گذاشتن قوانین و مقررات الهی کشیده می‌شود. به همین دلیل هر اندازه اعتقاد در جامعه اسلامی بیشتر در عمق انسان‌ها نفوذ کرده باشد میزان خطا و گناه کاهش پیدا کرده و کمتر نیاز به سایر اهرم‌های اساسی نظارت و کنترل پیدا می‌شود و یکی از تفاوت‌های اساسی نظارت بین جامعه اسلامی و جوامع مادی همین نظارت نامرئی است که در اعتقاد مردم جای گرفته است.

خداوند متعال تنها به نظارت صرف بر اعمال بندگان اکتفا نمی‌کند، بلکه پس از نظارت و بررسی دقیق بر کارهای بندگان، اعمال و رفتار آنها را مورد ارزیابی و سنجش قرار می‌دهد و بر اساس همین ارزیابی و سنجش نتایج به دست آمده از آن، پاداش‌ها یا مجازات‌هایی به تناسب، در نظر می‌گیرد.

در آیات و روایات بسیاری سخن از «وزن» و «موازين» آمده و گفته شده است که روز قیامت، میزان‌های عدل برپا می‌گردد و کارهای خوب و بد مردم را می‌سنجند، آن گاه کسانی که کارهای مثبت و خوبی داشته باشند به پاداش الهی نایل می‌شوند و کسانی که کارهای بد و ضعیفی داشته باشند، مجازات کارهای خود را می‌چشند. (انبیاء- ۴۷) (مؤمنون - ۱۰۳) (قارعه- ۱۱)

خداوند سبحان در آیه ۴۷ سوره مبارکه انبیاء چنین می‌فرماید: «وَتَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا وَإِنْ كَانَ مِثْقَالَ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنَا بِهَا وَكَفَى بِنَا حَاسِبِينَ» ما ترازوهای عدل را در روز قیامت نصب می‌کنیم، به هیچ کس کم‌ترین ستمی نمی‌شود و اگر به مقدار سنگینی یک دانه خردل (کار نیک یا بدی باشد) ما آن را حاضر می‌کنیم و کافی است که ما حساب‌کننده باشیم. (طباطبائی، ترجمه المیزان، ج ۸)

روز قیامت، که در قرآن از آن به عنوان روز جزا نیز تعبیر شده است، روز برقراری میزان اعمال و بررسی و ارزیابی اعمال و رفتار و نیت خوب و بد مردم می‌باشد.

با توجه به بعضی از آیات، چنین استنباط می‌شود که نخستین و اساسی‌ترین مسأله در قیامت، همان سنجش و ارزیابی اعمال انسان‌هاست، چنان که خداوند متعال می‌فرماید: «سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَا الثَّقَلَانِ» (الرحمن) ای انس و جن، به زودی به حساب شما رسیدگی خواهیم کرد. پس اولین مسأله در قیامت، رسیدگی به اعمال نیک و بد انس و جن و بررسی و ارزیابی آنهاست و بدین وسیله است که مقدار تکامل و کرامت و شرافت انسان‌ها معلوم خواهد شد. (مکارم، تفسیر نمونه، ج ۲۳، ص ۱۴۶)

مراجعه به تاریخ اسلامی نیز به خوبی مؤید این مطلب است که از همان بدو تشکیل جامعه اسلامی در زمان حیات رسول اکرم ﷺ ضرورت وجود بازرسی به معنی اعم خود در میان مسلمین احراز شده و پیامبر ﷺ شخصاً و سپس والیان اسلامی دقیقاً مقید به آن بوده‌اند. چنانکه در امر جنگ‌های بین مسلمین و کفار، پیامبر ﷺ با استفاده از اعزام نیروهای ناشناس و اقدامات کاملاً سری و پنهان، پیوسته از نقشه‌ها و دسیسه‌های دشمن و میزان عده آنها اطلاعات لازم را کسب می‌کرد و سپس برای رفع شر آنان به موقع واکنش مناسب را در مقابل آنها نشان می‌داد. (گروه نویسندگان، مدیریت در اسلام، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ص ۲۹۸)

پیامبر گرامی اسلام ﷺ هیچ‌گاه از نظارت و مراقبت بر عملکرد کارگزاران خود غافل نبودند و اغلب برای نظارت و بازرسی عملکرد کسانی که از سوی آن حضرت به کار گماشته می‌شدند، بازرسان و ناظرانی مشخص می‌نمودند تا اعمال و رفتار آنها را به طور مرتب، به آن حضرت گزارش کنند تا بر اساس این گزارشات، عملکرد و رفتار کارکنان خود را بسنجد و بر اساس این سنجش و ارزیابی، تصمیمات بعدی را اتخاذ نمایند.

حضرت امام رضا (ع) در مورد سیره نظارتی و بازرسی پیامبر گرامی ﷺ می‌فرماید: «سیره و روش پیامبر ﷺ این بود که هر گاه سپاهی را به مأموریت می‌فرستادند و فرماندهی برای آن تعیین می‌کردند، برخی از افراد موثق و مورد اعتماد خود را بر او می‌گماشتند تا رفتار و عملکرد او را زیر نظر بگیرد، برای رسول خدا گزارش کند» (مجلسی، بحار الأنوار، ج ۱۰، ص ۶۱)

در سوره یوسف (ع) از کلام آن پیامبر بزرگوار در آیه ۵۵: «قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ»

إِنِّي حَفِيفٌ عَلِيمٌ» هنگامی که حضرت یوسف علیه السلام بر فرعون وارد شد، در جهت اصلاح امور از بحران اقتصادی و نابسامانی‌های اجتماعی خطاب به او گفت: «مرا سرپرست خزائن زمین قرار بده یا به تعبیر امروزی مرا در پست وزارت اقتصادی و دارایی قرار بده که به درستی من شخص حفظ کننده و عالم و آگاهم».

چرا حضرت یوسف علیه السلام از میان تمام پست‌ها و مدیریت‌ها انگشت روی خزانه‌داری گذاشت؟ زیرا می‌دانست هر گاه بر اجناس و کالاها نظارت داشته باشد و بازرسانی به این کار بگمارد، قسمت عمده نابسامانی‌های کشور سامان خواهد یافت. لذا از این آیه و کلام حضرت یوسف علیه السلام می‌توان استفاده کرد که گروه نظارت و بازرسی در جامعه لازم و ضروری و از مسائل لاینفک حکومتی است. (علامه جعفری، ۱۳۷۶: ۳۲۴)

مورد جالبی که در آیه هست این است که آن حضرت فرمود: «إِنِّي حَفِيفٌ عَلِيمٌ» من امین و آگاه هستم. پس بازرسانی که عهده دار این منصب هستند باید افرادی امانت‌دار، عالم، صالح و متخصص در این امور باشند.

بازرسی از نظر اسلام سه هدف دارد:

الف) مراقبت از حرکات و جا به جایی‌های نیروهای دشمن؛
 ب) مراقبت نسبت به تحریکات بیگانگان از نظر سیاسی و نفوذ در جامعه و وارد ساختن ضرر و زیان و کنترل منقذهای اطلاعاتی و جو سیاسی دشمن در بعدهای مختلف؛
 ج) مراقبت و نظارت در حسن جریان امور مملکتی از لحاظ اداری و نظارت در کار کارمندان و موظفین حکومت از نظر انجام وظایف اداری و مسئولیت‌های محوله و کنترل و نظارت بر اجرای دقیق قوانین و ضوابط و مقررات حکومتی و اجرای عدالت؛
 بند الف و ب در زمان ما به عنوان مراکز اطلاعات و ضد اطلاعات و امثال آن مشهور است که بعد از ظهور اسلام از زمان رسول الله ۹ آغاز گردیده و رویه آن حضرت بوده است، و به گواهی تاریخ در بسیاری از جنگ‌ها و نبردهای مسلمانان با کافران، نقش فعال مأموران اطلاعاتی رسول الله ۹ در پیروزی و غلبه لشکریان اسلام آشکار بوده است.
 وظیفه نظارت و کنترل از دیدگاه اسلام که انجام برنامه‌ها و حرکت در مسیر سیاست‌ها و خط مشی‌های ارائه شده می‌بایست کنترل شوند تا از هر گونه خطا و نقصانی جلوگیری شود و اسلام نیز این موضوع را از نظر دور نداشته است.

معیارهای کنترل از نظر مکتب اسلامی بر اساس معیارهای الهی می‌باشد که عبارتند از:
۱. نظارت الهی

خداوند انسان را به عنوان اشرف مخلوقات و خلیفه‌ی الهی بر زمین آفریده و او را از نعمت عقل و اختیار بهره‌مند ساخته و وحی و پیامبران را برای هدایت وی ارسال فرموده است.

انسان و اعمال و رفتار او پیوسته در منظر خالق خویش است و به هیچ وجه یله و رها نیست، اگر قدرتی که به عاریه به او داده شده وی را بر آن می‌دارد که خود را رها ببیند سخت در اشتباه است و این اعتقاد جز گمان باطلی نیست «يَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى» (قیامت/ ۳۶) توهم این که اگر دور از چشم خلق عملی انجام دهد، آن عمل از چشم خداوند بصیر نیز مخفی می‌ماند توهمی ناصحیح است، زیرا «هُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ» (حدید - ۴) [هر جا باشید او با شماست] و قوام هستی انسان با اوست، همچنین خداوند انسان‌های غافل را به این حقیقت رهنمون می‌سازد که آیا انسان نمی‌داند که خداوند پیوسته ناظر اوست و او را می‌بیند «أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى» (علق - ۱۴). همچنین در سوره زخرف آیه ۸۰ می‌فرماید: «أَمْ يَحْسِبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ بَلَىٰ وَرُسُلْنَا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ» (آیا برخی انسان‌ها گمان می‌کنند که ما نجوی و درگوشی آنها را نمی‌شنویم، آری می‌شنویم و ما و فرستادگان ما از ملائک و دیگر موجودات مأمور ما، همه چیز آنها را ثبت می‌کنند» و در جای دیگر می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» (لقمان - ۲۳) خداوند از کنه دل‌ها آگاه است.

با مراجعه به روایات نیز در می‌یابیم عالی‌ترین نظارت و دقیق‌ترین و لطیف‌ترین آن برای خداوند ذکر گردیده است. (رک. مجلسی، بحار الانوار، ج ۹۲ ص ۱۳۳ و ج ۹۱ ص ۲۵۳)

۲. نظارت فرشتگان

خداوند با آن که خود ناظر بر اعمال انسان است و انسان و اعمال او از منظر حق تعالی پوشیده نیست، اراده‌اش بر این قرار گرفته تا فرشتگانی را نیز بر انسان بگمارد تا نیتش را پاسبانی و گفتار و رفتار او را نیز مراقبت نمایند «آن گاه که دو فرشته نگاهبان رقیب و عتید مراقب و آماده در چپ و راست انسان به مراقبت نشسته‌اند و چیزی از او از خیر و شر و سکوت و کلام صادر نمی‌شود، مگر این که بر نظارت و حفظ و ثبت آن آماده‌اند» (ق - ۱۸)، خداوند در آیه ۱۰ تا ۱۲ سوره انفطار نیز بر نظارت فرشتگان بر اعمال انسان اشاره فرموده: «به راستی نگاهبانان خوب و نویسندگان آگاهی بر شما گمارده‌ام که به تمام اعمال و رفتار شما دانایند».

۳. نظارت انبیاء و اولیاء

فلسفه‌ی بعثت پیامبران و ارسال رسل و انزل کتب، هدایت انسان و رسیدن وی به کمال ممکن و درخور ساختار وجودی وی بوده است، پیامبران الهی علاوه بر دریافت وحی و تبلیغ و تبیین آن پیوسته به دنبال تحریک امت خویش به عمل نمونه به دستورات الهی بوده‌اند و در راه تحقق این هدف و رساندن جامعه به عدل و قسط از هیچ تلاشی فروگذار ننموده‌اند.

مطالعه‌ی داستان پیامبران در قرآن کریم یکی از دستاوردهایش و قوف بر نظارت پیامبران بر وضعیت جامعه‌ی خویش و رفتار و اعمال امت خویش است. (رک. شعراء ۱۲۴ تا ۱۳۱ و ۱۴۱ تا ۱۵۲ و ۱۷۷ تا ۱۸۳)

برای نمونه می‌توان به برخورد حضرت سلیمان با هدهد اشاره کرد که اگر هدهد دلیل موجهی برای غیبتش نداشته باشد سخت مجازات خواهد شد یا به قتل خواهد رسید. (نمل - ۲۰ و ۲۱)

امام صادق علیه السلام در مورد نظارت پیامبر صلی الله علیه و آله بر اعمال مسلمانان می‌فرماید: «... هر صبح و شب اعمال نیکوکاران و بدکاران امت بر آن حضرت عرضه می‌شود پس مواظب باشید و از خطا بر حذر باشید و این قول خدا و نداست که می‌فرماید: «وَقُلْ اَعْمَلُوا فَاَسَیْرَی اللّٰهُ عَمَلْکُمْ وَرَسُوْلُهُ وَالْمُؤْمِنُوْنَ».

ابوبصیر می‌گوید: مقصود از مؤمنانی که اعمال مسلمانان را می‌بینند، ائمه علیهم السلام هستند. (مجلسی، بحار الأنوار، ج ۳۳ ص ۳۳۹ ح ۱۲)

داود بن کثیر رقی می‌گوید: «در محضر امام صادق نشسته بودم و بدون این که من چیزی بگویم خود آن حضرت فرمود: ای داود هر پنجشنبه اعمال شما به من عرضه می‌شود، در اعمال تو که به من عرضه شد دیدم که به پسر عمویت رسیدگی کردی، این عمل تو مرا خوشحال کرد، اما عمر او کوتاه و اجلش نزدیک است» داود می‌گوید: «من پسرعمویی بدطینت و کینه‌دوز داشتم، وقتی فهمیدم خود و خانواده‌اش در وضعیت بدی هستند قبل از این که عازم مکه شوم قدری برای مخارجش به او کمک کردم، وقتی در راه مکه به مدینه وارد شدم امام صادق علیه السلام این مطلب را به من فرمود».

۴. نظارت انسان بر خودش

رسیدن به کمال مطلوب بدون نظار انسان بر افکار و اعمالش ممکن نیست، از همین رو نظارت انسان بر خود، افکار و اعمالش از مباحث جری در تعلیمات دینی است و محال است که کسی از چنین مراقبتی غفلت ورزد و به درجات کمالی نائل آید، در همین راستا است که خداوند به انسان دستور می‌دهد که مراقب لقمه‌ای که می‌بلعد باشد تا مسموم، مضر، حرام و مشتبه نباشد و موجبات بیماری، مرگ، کسالت و تنبلی و غفلت و قساوت را فراهم نکند. «فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ» (عبس - ۲۴)

طبیعی است وقتی انسان مکلف به نظارت بر غذای مادی خویش است به قیاس اولویت واجب است بر حیات فکری و فرهنگی خویش نیز نظارت نماید از همین رو است که در روایات ما بر مراقبه و محاسبه تأکید فراوان گردیده است در اصول کافی روایتی از معصوم علیه السلام نقل نموده است که مضمونش این است که کسی که هر روز محاسبه نفس نداشته باشد از ما نیست. (کلینی، کافی، ج ۲، ص ۴۵۳)

در روایتی دیگر پیامبر صلی الله علیه و آله به ابوذر می‌فرماید: «ای ابوذر انسان در سلسله تقوا پیشه‌گان وارد نمی‌شود مگر اینکه از خودش حساب بکشد، حسابی به مراتب سخت‌تر از حسابی که شریک از

شریک خود می‌کشد و بداند که خوردنی و آشامیدنی و پوشیدنی‌اش را از کجا تهیه می‌کند آیا از مال حلال است یا از حرام، ای ابوذر هر کس برایش مهم نباشد و فرقی نکند که از چه راهی مال خود را به دست می‌آورد برای خداوند هم اهمیت ندارد که از چه راه و دری او را به آتش جهنم ببرد. (مکارم الأخلاق، ص ۴۶۸)

۵. نظارت اعضاء و جوارح انسان

مطابق برخی آیات اعضاء و جوارح انسان شاهد اعمال و رفتار خوب و بد انسان هستند و در قیامت همین اعضاء و جوارح به دستور خداوند علیه انسان شهادت می‌دهند. در آیه ۶۵ سوره یاسین می‌خوانیم: «و گواهی دهند پاهای ایشان بدانچه عمل نموده و کسب کردند».

۶. نظارت همگانی (اجتماعی)

یکی از مهم‌ترین دستورات اسلام که موجب رشد فرهنگ صحیح و انجام واجبات و ترک محرمات می‌گردد امر به معروف و نهی از منکر است، این دستور العمل همه‌ی مسلمانان را ناظران مسئولی می‌داند که می‌بایست نظاره‌گر اجتماع بوده و در صورت بروز گناه یا ترک واجبی، امر به انجام آن واجب و ترک حرام نمایند. «باید جمعی در میان شما دعوت به معروف و نهی از منکر نمایند و آنان رستگارانند» (آل عمران - ۱۰۴)

در قرآن کریم کلمه نظارت و مشتقات آن ۱۴۳ بار تکرار شده است و این اهمیت موضوع را می‌رساند.

امیرالمؤمنین علی علیه السلام برای اینکه حاکمان اسلامی بیش از پیش بتوانند نظارت مستقیم و دقیق داشته باشند و به خصوص مأموران نظارت و بازرسی از خطاهای عمدی و سهوی کنار باشند، در نامه خویش به مالک اشتر دستوراتی قبل از انتخاب آنها صادر فرموده‌اند:

اول: در انتخاب مأموران دقت کن.

دوم: پس از انتخاب، آنها را آزمایش کن (بلافاصله آنها را منصوب و حکم صادر مکن).

سوم: آنها را به میل خود به کاری نفرست.

چهارم: حقوق و درآمد آنها باید مکفی باشد که زندگی آنها را تأمین کند.

پنجم: نکته جالب اینکه نه تنها اصل نظارت و بازرسی را لازم و از موارد جدا نشدنی جامعه بشری تلقی می‌کنند بلکه می‌فرمایند: مأموران و بازرسانی را بر کارها بگمار که من اهل الصدق والوفاء هستند یعنی افراد درستکار و وفادار به حکومت اسلامی.

ششم: به امور مالی دقت داشته باش و بهترین افراد را به این کار بگمار، چرا که این افراد از مهره‌های اصلی هستند، اگر درستکار نباشند زحمات مأمورین نظارت و بازرسی به هدر می‌رود.

بنابراین امیرالمؤمنین علیه السلام در دوران حکومتش به وسیله گروهی از افراد مورد اعتماد، که آنها را به عنوان بازرس برای رسیدگی به اوضاع کارمندان و کارکنان شهرهای مختلف گماشته بود

با خبر می‌شد.

نظارت و بازرسی و مراقبت امیرمؤمنان علیه السلام بر عملکرد و رفتار کارگزارانش تا آنجا بود که حتی شرکت آنان در یک مهمانی اشرافی از نظر آن حضرت مخفی نمی‌ماند، چنانچه وقتی عثمان بن حنیف فرماندار بصره در مجلس یکی از ثروتمندان شرکت کرد، گزارش آن بلافاصله به علی علیه السلام رسید و آن حضرت او را توبیخ کرد.

حضرت امیرمؤمنان علی علیه السلام در عهدنامه معروف مالک اشتر، درباره نظارت چنین دستور می‌دهند: «با فرستادن مأموران مخفی و راستگو و باوفا، کارهای آنان را زیر نظر بگیر؛ زیرا بازرسی مداوم و پنهانی، سبب می‌شود که آنها به امانت‌داری و مدارا با زیردستان ترغیب شوند». در این قسمت از نامه، حضرت علی علیه السلام علاوه بر دستور به داشتن نظارت و بازرسی و توصیه به مداومت در انجام آن، به خصوص به صورت پنهانی، به چند مورد از مزایا و فواید وجود نظارت نیز اشاره فرموده است. از جمله، امانت‌داری کارکنان و مدارا کردن با زیردستان و مراجعان. در قسمت دیگری از این نامه، حضرت علی علیه السلام می‌فرماید: ای مالک، باید وضع آنان را، چه آنها که در مرکز فرمانداری تو هستند و چه آنها که در گوشه و کنارند بازرسی و بررسی کنی. (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

آن حضرت در این بخش از نامه، علاوه بر این که مالک اشتر راموظف می‌کنند که بر اعمال کارکنان خود نظارت داشته باشد و اعمال و رفتار آنان را بررسی و بازرسی نماید، به مسأله دیگری نیز اشاره فرموده‌اند و آن این که نظارت و بازرسی باید به صورت جامع و کامل انجام شود و همه افراد سازمان و مجموعه مورد نظر را در برگیرد.

نظارت پیوسته، دقیق و درست بر کار و رفتار کارگزاران و کارکنان نظام اداری، بررسی عملکرد آنان، پیگیری امور ایشان، با نگاهی مثبت و در این راستا که به خدمت و فداکاری‌های آنان توجه شود و اگر به خطا و گرفتاری دچار شدند، به سرعت یاری شوند تا خطای خود را جبران کنند و از گرفتاری‌های رهایی یابند.

همچنین امیرمؤمنان علی علیه السلام به روشنی بیان می‌فرماید که نظارت، بازرسی و پیگیری کارها و رفتار کارگزاران و کارکنان نظام اداری سبب پای‌بندی آنان به اخلاق اداری می‌شود و این امر را ضامن امانت‌داری و خوش‌رفتاری و درست‌کرداری ایشان معرفی می‌نماید. البته اساس کار در نظارت، بازرسی و پیگیری باید بر مثبت‌نگری بنا شود و بیش از هر چیز باید به زحمات و فداکاری‌های آنان توجه شود؛ چنان که حضرت به مالک یادآوری می‌فرماید:

پس فراموش نکن که باید بر آنان مأموران مخفی از مردمان امین و حق‌گوی را که در میان مردم بدین صفات شناخته شده باشد بگماری تا زحمات و فداکاری‌های آنان را برای تو بنویسند و آنان مطمئن باشند که تو زحمات و فداکاری‌های آنان را می‌دانی و باید مقدار رنج هر

یک را در نظر داری و مناسب با میزان زحمات و فداکاری‌هایشان با آنان رفتار نمایی. امیر مؤمنان در فرمان خود، بررسی و پیگیری و حساب‌خواهی و حسابرسی جامع و کامل منطقه عراق را صادر کرده، و خواسته است که هیچ‌جا از نظر نیفتد و همه چیز و همه جا و راه و رسم و سیره همه کارگزاران بررسی گردد و از آنان حساب‌خواهی شود. حضرت در این امر، یعنی حساب‌خواهی و حسابرسی پس از مراقبت و بازرسی هیچ‌گونه ملاحظه‌ای روا نمی‌داشت و مکتوب‌های کوتاهی را مایه تباهی ابدی می‌دانست. وقتی به آن حضرت گزارش رسید که یکی از پسرعموهای آن حضرت که کارگزار وی بوده است، راه خطا پیموده او را سخت مؤاخذه کرد و از وی حساب‌خواهی نمود، و او را از حسابرسی دقیق روز قیامت برحذر داشت و تهدیدش کرد که اگر جبران مافات نکند و آنچه را از اموال عمومی برداشته است، بازنگرداند، کیفری سخت از جانب امام روبرو خواهد شد و در پی آن روانه دوزخ خواهد گردید و برای اینکه بر همگان روشن شود که امیرمؤمنان علیه السلام در حساب‌خواهی و حسابرسی بر چه موازینی سیر می‌کند و اینکه بر او جز حق و عدل معیاری پذیرفته نیست، به پسر عموی خود یادآور می‌شود که اگر دو فرزند گرامی‌اش امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام مرتکب چنین اعمالی شده بودند، بدون هیچ ملاحظه‌ای آنان را کیفر می‌کرد.

امام علی علیه السلام ۷ در حساب‌خواهی و حسابرسی دقیق و شدید بود و اجازه نمی‌داد که کسی از جایگاه و موقعیت خود به سود خویش و زیان مردمان توشه برگیرد و به محض آنکه بازرسان مخفی آن حضرت گزارشی از کجی و تباه‌گری کارگزاران به وی می‌دادند، ماده فساد را قطع می‌کرد و با دقت و شدت به حساب‌شان می‌رسید.

نظارت و کنترل در سیستم اداری ایران

یکی از پایه‌ها، شاخصه‌ها و شاکله‌های نظام جمهوری اسلامی ایران بر مبنای عدالت محوری است که هم در شرع مقدس به آن تأکید شده و هم به عنوان یکی از آرمان‌های انقلاب و کشور بوده و هم ریشه عرفی و اعتقادی در جامعه دارد که لازمه پیاده‌سازی آن نظارت و بازرسی صحیح است.

بازرسی و نظارت از دیدگاه مقام معظم رهبری یک نقطه‌ای است که مدیران کشور، در سطوح مختلف باید وجود آن را مغتنم بشمارند، چون بازرسی، ابزار حسن مدیریت است. انسان خود متوجه عیوب خویش نیست، اگر در چهره، هیأت و لباس ما عیبی باشد، آنکه در مقام اوست بهتر می‌بیند. اگر یک مخبر صادق وجود داشته باشد که بگوید عیب شما اینهاست، ما باید خیلی خوشحال باشیم و قدر بدانیم. مجموعه مدیریت نیز باید این‌گونه باشد.

(tashkiniaiarzayabig.blogfa.com - ۲۱ / ۳ / ۹۷)

دستگاه بازرسی همیشه باید مراقب باشد. بازرسی‌ها را از بین انسانهای صادق، خوب و

صبور، با گوش و چشم تیز و شنوا و کارشناسایی عالم همراه با اتقان و با استفاده از انسان‌های پاک و آسیب‌ناپذیر و در عین حال منصف انتخاب نمایند.

با یک تحقیق کوتاه مشخص می‌شود در سطح کلان، در کشور ما سازمان‌های متعددی برای نظارت و بازرسی پیش‌بینی شده است که گاهی اوقات این نظارت‌ها متضاد و متداخل نیز هستند که این تداخل نظارت‌ها هم برای سازمان‌های بازرسی شونده و هم برای سازمان‌های نظارتی به معضل تبدیل می‌شود. به علاوه هیچ نهاد هماهنگ‌کننده‌ای بین این سازمان‌های نظارتی وجود ندارد تا به دقت حدود وظایف و اختیارات هر یک از این نهادها را مشخص نماید و در صورت بروز اختلاف به حل آنها بپردازد.

نتیجه نبود نظارت صحیح یکی از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده فساد است از طرفی یکی از مهم‌ترین عوامل شکل‌دهنده فساد نیز نبود شفافیت اطلاعات است. بر این اساس زمانی که اطلاعات تنها در دسترس و انحصار افراد خاص قرار داشته باشد سوء استفاده‌هایی هم از این اطلاعات به عمل خواهد آمد. گروه‌های خاص با دسترسی به اطلاعات خاص استفاده‌های نادرست از آن می‌کنند به همین دلیل اطلاعات باید از شفافیت لازم برخوردار باشد تا دیگر جذایبی را برای این گروه‌ها پدید نیاورد.

انتشار اخبار اختلاس‌هایی با ارقام چند هزار میلیاردی و سوء استفاده‌های مالی در سال‌های اخیر، که وضعیت نامشخصی دارند، افکار عمومی را بشدت نگران کرده و حساسیت زیادی میان مردم ایجاد کرده و سؤالی که در اذهان مطرح است، این است که متولی اصلی مبارزه با این فسادها چه کسی است؟ آیا مشکل از ضعف قانون است؟ یا نبود اراده‌ای محکم برای برخورد با عوامل فساد و یا عوامل دیگر. اما هرچه هست مردم در انتظار پاسخی قانع‌کننده و برخورد محکم و قاطع مسئولان با ریشه‌های اصلی فساد هستند.

موانع نظارت و بازرسی اداری

موانع موجود بر راه نظارت و بازرسی کارا و اثر بخش در کشورمان بسیار زیاد است. در ادامه به تعدادی از این موانع در قالب موانع اجرایی، ساختاری و فرهنگی اشاره می‌شود.

۱. ناکارآمدی مکانیسم‌های سنتی نظارت و عدم توجه به سیستم‌های جدید نظارتی:

سیستم‌های کنونی نظارت و بازرسی در کشور متناسب با نیازهای جدید پیشرفت نکرده است و لذا توان پاسخگویی به این نیازها را ندارد.

۲. نبود معیارهای شفاف و مشخص برای سنجش و نظارت سازمان‌ها علی‌الخصوص بخش خدمات دولتی:

در طراحی سازمان‌ها بر اساس نظریه سیستمی، اولین و مهم‌ترین امر شناخت اهداف و قابل سنجش نمودن آن است. زیرا سیستم بایستی بتواند به صورت خودکار یا به طرق دیگر

خروجی‌ها را کم نموده و آنرا با هدف مقایسه نماید و مغایرت را برطرف کند.

۳. نبودن رابطه مشخص بین نتایج بازرسی‌ها و تشویق و تنبیه و یا جبران خدمات افراد و سازمانها:

هر فرآیند نظارت در صورتی که نتایج محسوس و عینی در زندگی اعضای سازمان نداشته باشد هرگز اهمیت خود را در سازمان نخواهد یافت.

۴. بالا بودن هزینه‌های نظارتی و عدم توجه به تحلیل هزینه فایده:

سیستم‌های نظارتی غالباً هزینه بر هستند. اما وجود این سیستمها بسیار ضروری می‌باشد لذا با توجه به این دو موضوع می‌بایست مشخص شود این سیستم‌های نظارتی تا چه حد در برابر هزینه‌هایی که به جامعه تحمیل می‌نمایند به جامعه سود می‌رسانند؟

۵. عدم تفویض اختیارات لازم به بازرسان:

در صورتی که سازمان‌های نظارتی از اختیارات لازم در خصوص ارزیابی و بازرسی سازمان‌ها و افراد برخوردار نباشند، مدیران و کارکنان سازمان‌ها همکاری لازم را با این نهادهای نظارتی نخواهند داشت.

۶. عدم وجود ضمانت‌های اجرایی لازم در قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور:

ضمانت اجرا که برخی حقوق‌دانان از واژه جزا برای آن استفاده می‌نمایند، جوهر قانون است و اگر مواد قانون با ضمانت اجرا همراه نباشد، غالباً موجب یا انگیزه‌ای برای تبعیت از آن وجود نخواهد داشت و قانون به حد پند و اندرز تنزل خواهد یافت.

۷. ناکارآمدی قوانین نظارت و بازرسی:

یکی از مشکلات اساسی که به نظر می‌رسد در امر نظارت و بازرسی کشور وجود دارد، ناکارآمدی قوانین نظارتی کشور به دلیل روزآمد نبودن و عدم تعریف مشخص از نظارت و جایگاه نظارت و بازرسی است.

۸. بروکراسی شدید در سازمان‌های نظارتی و تولید بسیاری از مقررات و رویه‌های دست و پا گیر یکی از مشکلات ساختارهای نظارتی در کشور، بروکراسی شدیدی است که در این سازمان‌ها حاکم است. (حسینقلی پور، فرزین و محمد پاسبانی، ۱۳۹۵)

موانع ساختاری نظارت و بازرسی

موانع را می‌توان به دو دسته (بیرونی) و (درونی) تقسیم کرد؛ موانع درونی همان آفت‌های نفسانی و رذایل اخلاقی هستند و موانع بیرونی عبارتند از موانع ساختاری، قانونی، اجرایی، سیاسی و اجتماعی. مراد از ساختار قانونی، ساختار قانونی طراحی شده از سوی قوانین و مقررات است. یعنی همان چارچوب‌ها، نظام‌ها و روش‌ها، اختیارات، وظایف و مسئولیت‌ها، اهداف و زمان‌بندی قانونی است. (کریمیان، مجموعه مقالات همایش نظارت و بازرسی، ص ۳۱)

بنابراین موارد زیر را می‌توان از جمله موانع ساختاری نظارت و بازرسی قلمداد کرد:
 ۱. انجام ارزیابی‌های موازی توسط نهادها و سازمان‌های مختلف و عدم هماهنگی میان آنها:

عدم هماهنگی میان دستگاه‌های نظارتی، بازرسی‌های متعدد و ایجاد نارضایتی مدیران و کارکنان، برخی سازمانها نیز بدون نظارت رها می‌شوند.

۲. عدم توجه به بازرسی سازمان‌های کشور به عنوان یک کل (نگرش سیستمی):
 یکی از مشکلات ساختاری، مکانیسم‌های نظارتی در کشور ما عدم توجه به سازمان‌ها و نهادهای مختلف کشور به عنوان یک کل منسجم است. مطمئناً فعالیت هر بخش از دولت بر بخش دیگر تاثیر خواهد گذاشت.

۳. عدم وجود ساختارهای اطلاعاتی صحیح و جامع:
 متأسفانه در کشور ما هنوز سیستم‌های اطلاعاتی پیشرفت لازم و مورد انتظار را ندارند و کماکان استفاده از سیستم‌های اطلاعاتی قدیمی که اغلب مبتنی بر سیستم‌های بایگانی دستی و نظام‌های بروکراتیک می‌باشد، موجب کندی دسترسی به اطلاعات لازم برای تصمیم‌گیری می‌شود.

در برخی موارد که زمان نقشی اساسی در پرونده‌های نظارتی دارد، کندی ساختارهای اطلاعاتی موجود سبب از دست رفتن فرصت‌ها شده و اصل بازرسی را خدشه‌دار می‌سازد. لذا بایستی سیستم اطلاعاتی بسیار دقیق، سریع، صحیح و جامعی تدوین شود تا به سرعت اطلاعات لازم را در اختیار بازرسان قرار دهد و از بروز جرایم و تخلفات سازمانی و فساد، جلوگیری نماید.

۴. عدم وجود یک سازمان کنترل و هماهنگ کننده در مورد خود سازمان‌های بازرسی:
 عدم کنترل بر روی سازمان‌های کنترل کننده به مرور زمان باعث می‌شود تا عملکرد این سازمان‌ها برای مخاطبین‌شان شفاف و روشن نباشد. از سوی دیگر به منظور جلوگیری از سوء استفاده‌های احتمالی در این سازمان‌ها نیز بایستی مکانیسم‌های کنترلی دقیق به صورت آشکار و پنهان وجود داشته باشد تا از بروز فساد در خود این سازمان‌ها جلوگیری نماید.

موانع فرهنگی نظارت و بازرسی

عکس‌العمل‌های مدیران و کارکنان دستگاه‌های اداری و کیفیت استقبال آنان از ورود سازمان‌های نظارتی و موضوعی که توسط آنان در مواجهه با ناظران اتخاذ می‌شود از این جهت قابل بحث است که ناظران و دستگاه‌های نظارتی به محض انتخاب موضوع یا محیط برای اعمال نظارت، و شروع فعالیت نظارتی با مقاومت و عدم پذیرش روبرو می‌شوند. ضعف پاسخگویی دستگاه‌های اداری، نبود روحیه قانون‌گرایی و تلاش در خروج از حیطه نظارتی فاصله‌ای بین ناظران و مجریان ایجاد و به بروز دو دیدگاه منتهی شده است. دیدگاه ناظران و

سازمان‌های نظارتی بر اصلاح امور مبتنی است و مجریان تلقی دیگری از حضور سازمان‌های نظارتی ابراز می‌کنند. می‌گیری، تنبیه و کاسته شدن جرأت، خلاقیت و نوآوری مدیران و ... از جمله آنهاست.

تبدیل نگرش تقابلی به تعاملی و ایجاد و توسعه فرهنگ نظارت‌پذیری، ضرورتی است مهم تا بتوان گام نخست را برداشت. وحدت دیدگاه از مقاومت‌ها خواهد کاست و همکاری‌ها را افزایش خواهد داد. زیرا اصلاح امور، رفتار، ساختار، قانون و روش و ... هدف مشترکی است که سازمان‌های نظارتی و همچنین مدیران و کارکنان دستگاه‌های اداری آرزوی تحقق آن را دارند. نظارت فراگیر مقتدرانه و مشفقانه بر حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاه‌ها به منظور ارتقای سلامت و کارآمدی نظام اداری کشور و پیشگیری از وقوع تخلف و جرم و دفع زمینه‌های فساد و تبعیض و مبارزه با آن جهت افزایش معنویت و اخلاق و ارائه بهتر به مردم هدفی است که برای تحقق آن برنامه‌ریزی شده است. (vista.ir/article/326588) ساعت ۴ تاریخ ۲۰ / ۳ / ۹۷

مرادمان از موانع فرهنگی نظارت، مؤلفه‌هایی است که مانع تحقق فرهنگ نظارت‌پذیری مسئولین ادارات می‌شود و در نتیجه سیستم‌های نظارتی را ناکارآمد می‌نماید.

برخی از موانع فرهنگی نظارت عبارتند از:

۱. عدم اعتقاد و باور مدیران سازمان‌ها نسبت به اهمیت و فایده بازرسی.
۲. عدم شایستگی مدیران برخی از سازمان‌ها و ناخشنودی آنها از بازرسی و نظارت.
۳. منفی‌نگری در امر بازرسی و توجه صرف به نقاط ضعف.
۴. تلقی بازرسی مساوی با بی‌احترامی و بی‌اعتمادی.
۵. فقدان یا کمبود حس خود نظارتی در بین مدیران.
۶. عدم توجه به بازرسی اجتماعی و نظارت همگانی.
۷. تلاش برخی از نهادها برای ایجاد نوعی تقدم برای خودشان که خود را از نظارت معاف نمایند.

۸. سعی برخی از مدیران (متخلف) در جهت سیاسی جلوه دادن امر نظارت.
۹. برخی از بازرسان، با سازمان‌ها یا افراد مورد بررسی به عنوان مجرم برخورد میکنند.
۱۰. عدم توجه به جنبه توسعه و بهبود فردی و سازمانی در امر ارزیابی و نظارت.
۱۱. عدم توجه مناسب به تشویق افراد درستکار و توجه صرف به تنبیه افراد متخلف.

نتیجه‌گیری

از آنجا که دین مبین اسلام دین کامل، جامع و پاسخگوی تمامی نیازهای فردی و اجتماعی انسان است، علاوه بر نظارت خالق و رسول و ائمه علیهم السلام و فرشتگان و اعضاء و جوارح انسان برای کنترل سازمان‌های اداری و مدیران کشور ساز و کار نظارتی دقیق دیگری را نیز بر عهده‌ی مسئولین اداره کشور نهاده است، تا در صورتی که ایمان و تقوای اشخاص مانع کنترل مسئولان از زیاده خواهی و منفعت طلبی نشود، با کنترل دستگاه‌های اجرائی توسط سازمان نظارتی دقیق و پیوسته اداره‌ی امور کشور از فساد مصون بماند.

با عنایت به مباحث مطرح شده و بیان نقش و جایگاه مهم و کلیدی نظارت و کنترل در کاهش مشکلات و معضلات کشور و کاهش فساد و ارتقا اثربخشی فعالیت‌ها در جهت تحقق اهداف نظام جمهوری اسلامی، ضروری است نسبت به برنامه‌ریزی و اتخاذ تدابیر ززم نسبت به رفع موانع و مشکلات موجود و تسهیل فرآیندها، اقدامات متناسب و بهنگام صورت پذیرد و باید به سمت و سویی سوق پیدا کنیم که با ایجاد ساز و کارهای مناسب کنترلی، رویه رو به افزایش فساد که دامنه و گستره آن چه از لحاظ کمی و کیفی رو به توسعه است، متوقف و روند کاهش‌ی در پیش گیرد. ما در حال توسعه اقتصادی هستیم و یکی از علت‌های فساد اقتصادی نیز نبود درآمد کافی برای کسانی است که کارگزاران نظام بوده و با مردم ارتباط دارند. علت دیگر نبود سیستم‌های نظارتی مناسب برای این موضوع است. نداشتن سازمان منسجم برای مبارزه با مفاسد اقتصادی نیز عامل مهم دیگری در بروز چنین پدیده‌ای است. یعنی ما باید بپذیریم که تا به امروز نه تنها در این حوزه برآیند و خروجی مناسبی نداشته‌ایم بلکه به بیان صحیح‌تر، وضعیت در حال حاضر بسیار نامناسب و در صورت عدم اقدام عاجل و ادامه این روند در آینده وضعیت به مراتب بدتر خواهد بود.

اما آنچه لازم به ذکر است، این مسئله است که شفافیت که از موضوعات مهم در امر نظارت صحیح می‌باشد، شاید در ظاهر مورد تایید همگان باشد اما در واقع بسیاری از افراد به دلیل منافع حاصله از عدم شفافیت، نمی‌خواهند حساب و کتاب‌ها شفاف و روشن باشد. متأسفانه در حال حاضر برای مردم کشور ما بسیاری از فسادهای اقتصادی کوچکتر عادی شده است و حساسیتی به آن ندارند. مانند رشوه دادن و رشوه گرفتن با هدف باز کردن گره‌های اداری؛ و بحث دولت الکترونیک که در ماده ۴۳ قانون برنامه پنجم آمده بود و این برنامه در سال ۱۳۹۴ به پایان رسید، به رغم اقدامات خوب در این زمینه تاکنون نتیجه لازم حاصل نشده است. در صورتی که اجرایی شدن دولت الکترونیک به صورت جامع، می‌تواند کمک شایانی به شفاف سازی داشته باشد. موضوع رسیدگی به دارایی مقامات نیز تاکنون در حد حرف و شعار بوده و

صرفاً در برهه‌های زمانی جهت مقاصد سیاسی مطرح می‌گردد و تاکنون عملی نگردیده است. با توجه به موارد بیان شده در خصوص نظارت و کنترل و بازرسی در قرآن، نهج البلاغه و سایر متون دینی و فرمایشات ائمه معصومین و تطبیق آن با وضعیت کنونی نظارت و بازرسی در کشور، مشخص می‌گردد فاصله زیاد و قابل تأملی با وضعیت ایده آل، مطابق موازین دین مبین اسلام وجود دارد که در شأن نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران نمی‌باشد. لذا به منظور غلبه بر موانع نظارت و ارزیابی و ارتقا آن در سازمان‌ها و دستگاه‌های اجرایی، راهکارهایی به شرح زیر بیان می‌شود:

۱. خودنظارتی را در افراد و سازمان‌ها توسعه دهیم: در سازمان‌های اجتماعی، بهترین نوع نظارت آن است که فرد نظارت را از خودش شروع کند و خودنظارتی معمولی گردد. منظور از خودنظارتی این است که فرد تقریباً آزاد است و آزادی فرد تا جایی است که به آزادی حقوق و اموال دیگر افراد لطمه نزند. نظارتی که درباره خود اجرا می‌کنیم ساخته خودمان است.

۲. شناخت روشنی از مسئولیت‌ها به افراد و سازمان‌ها بدهیم: چنانچه کارکنان و مدیران سازمان شناخت روشنی از مسئولیت‌های خود برای انجام تعهدات داشته باشند، می‌توان انتظار داشت تا خودنظارتی به بهترین نحو بر رفتار آنان در سازمان اثر گذاشته و از بروز ناهنجاری و فساد جلوگیری نماید.

۳. در تدوین استانداردهای نظارتی، افراد و سازمان‌های مورد نظارت را دخالت دهیم: در صورتی که هنگام وضع استانداردهای نظارتی، نظر افراد، گروه‌ها و یا سازمان‌های مورد نظارت را نیز جویا شویم، به میزان زیادی مقاومت‌هایی را که در مورد فرآیند نظارت به وجود خواهد آمد از بین می‌بریم.

۴. به افراد و سازمان‌هایی که مورد نظارت قرار می‌گیرند به طور مستمر بازخورد بدهیم: افراد و سازمان‌های تحت نظارت حق دارند تا به طور مستمر در مورد عملکرد خود بازخورد بگیرند و سازمان‌های نظارتی نیز در حقیقت موظف به ارائه چنین بازخوردی هستند. به علاوه ما نمی‌توانیم از افراد، گروه‌ها و سازمان‌هایی که در مورد عملکردشان بازخوردی دریافت ننموده‌اند، انتظار پیشرفت و بهبود داشته باشیم. پس باید به طور مستمر به نظارت شوندگان بازخورد داده شود تا موجب بهبود و اثربخشی نظارت گردد.

۵. به وضع قوانین و تعیین ضوابط صریح و روشن همراه با ضمانت اجرایی قوی پردازیم: به منظور حل مسائل و مشکلات مبتلابه سازمان‌ها از نظر فساد و تبعیض و موارد دیگر می‌بایست قوانین و ضوابط صریح و روشنی تصویب گردد که راه را برای نظارت شفاف هموار نمایند و از طریق وضع قوانین و تعیین ضوابط و ضمانت اجرایی محکم وسیله نظارت کمی و کیفی و همچنین نظارت مالی و فنی و اجرایی در سازمان‌ها فراهم گردد.

۶. به تربیت نیروی انسانی متخصص و متعهد برای نظارت و ارزیابی پیردازیم: سازمان‌های نظارتی در کشور بایستی به تربیت نیروی انسانی ورزیده، مؤمن و کارشناس پردازد تا بتوانند با دقت کامل به اعمال نظارت بر یکایک سازمان‌های کشور پردازند و موجب اثربخشی نظارت در کشور شوند.

۷. بازبینی در ساختار نظارتی کشور و ایجاد هماهنگی بین سازمان‌های نظارتی کشور: همانطور که در بخش موانع ساختاری مطرح گردید، در حال حاضر سازمان‌های نظارتی فراوانی در کشور ما به امر نظارت و بازرسی مشغولند اما در میان این سازمان‌ها هماهنگی لازم وجود ندارد. لذا بایستی به منظور ایجاد هماهنگی بین این نهادهای نظارتی، نوعی تشکیلات هماهنگ کننده ایجاد شود و شرح وظایف هر یک از بخش‌های نظارتی کشور را دقیقاً مشخص نماید تا از دوباره کاری و همچنین عدم نظارت در برخی از موارد جلوگیری به عمل آید.

۸. توجه به نظارت پیش‌نگر: آنچه که در امر بازرسی و نظارت از اهمیت زیادی برخوردار است این است که پیشگیری همیشه بهتر از درمان است. در صورتی که ما در امر انتصاب و انتخاب مدیران سازمان‌ها دقت لازم را نموده و افراد امین و کارآمد را در پست‌های مدیریتی منصوب نماییم، تا حد زیادی از نیاز به نظارت‌های بعدی و همچنین نیاز به تلاش برای کشف فساد و جرم در مراحل بعدی نظارت کاسته خواهد شد. بدین منظور مکانیسم‌های انتخاب و انتصاب مدیران دولتی باید به گونه‌ای تغییر نماید که شایسته‌سالاری، جایگزین رابطه‌مداری گردد.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم
۲. نهج البلاغه
۳. جاسبی، عبدالله، اصول و مبانی مدیریت، انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، بهار ۱۳۶۸.
۴. جعفری، علامه محمد تقی، (۱۳۷۶)، شرح نهج البلاغه، جلد ۶.
۵. حرعاملی، شیخ محمدبن حسن، (۶۱۴ ق)، وسایل الشیعه، جلد ۱۱.
۶. حسینقلی پور، فرزین و محمد پاسبانی، ۱۳۹۵، ساختار نظارتی و آسیب‌شناسی آن در ج ۱۰۱ و راهکارهای کارآمدسازی آن، سومین سمپوزیوم بین‌المللی مدیریت با محوریت توسعه پایدار، تهران، مؤسسه آموزش عالی مهرانوند و مرکز راهکارهای دستیابی به توسعه پایدار.
<https://www.civiliva.com/paper-imsym03-imsym03.010.html>
۷. خدمتی، ابوطالب، (۱۳۸۹) نظارت و بازرسی در اسلام، مجله معرفت، شماره ۲۷.
۸. دلشاد تهرانی، مصطفی، (۱۳۷۲)، نظارت و بازرسی، دولت آفتاب، جلد اول.
۹. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۸۵)، فرهنگ متوسط دهخدا، ج ۲، به کوشش غلامرضا ستوده، ایهرج مهرکی و اکرم سلطانی، تهران، دانشگاه تهران.
۱۰. رابینز، استیفن، (۱۹۹۵)، تئوری سازمان، ترجمه الوانی، سیدمهدی و دانایی فرد، حسن، نشر صفار.
۱۱. سازمان بازرسی کل کشور، (۱۳۸۹)، سیاست‌ها و اقدامات جمهوری اسلامی ایران در مبارزه با فساد، مجموعه مقالات همایش همت مضاعف، کار مضاعف و ارتقای سلامت نظام اداری. تهران، معاونت پژوهشی مرکز پژوهش و برنامه‌ریزی سازمان بازرسی کل کشور.
۱۲. سایت انجمن علمی مدیریت www.modiransbu.ir
۱۳. سخنرانی عابدی جعفری، پایگاه تحلیلی بنیاد باران،
۱۴. سعیدی، پرویز، نظارت و کنترل در مدیریت اسلامی، حسابدار، سال دوازدهم، شماره صد و بیست و پنج.
۱۵. فاضلی، عبدالرضا، (۱۳۸۰)، نظارت و بازرسی در اسلام، ایران و کشورهای دنیا، مجموعه مقالات دومین همایش علمی و پژوهشی نظارت و بازرسی.
۱۶. فروزنده، لطف الله، نظارت و کنترل در مدیریت اسلامی، مجلس و پژوهش، سال ۶،

شماره ۱۶.

۱۷. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مصوب ۱۳۶۸.
 ۱۸. قهرمانی، مسعود و رحیم حیدری (۱۳۹۲)، «بررسی سلامت نظام اداری و بهبود عملکرد سازمان‌های مالی - دولتی استان آذربایجان غربی» مطالعات کمی در مدیریت، شماره ۲.
 ۱۹. کریمی‌ان، محمد وزین، ساختار قانونی نظارت و بازرسی در کشور، مجموعه مقالات نخستین همایش نظارت و بازرسی. Vista.ir/article/326588 ساعت ۴ تاریخ ۹۷/۳/۲۰
 ۲۰. کونتز و همکاران، (۱۳۸۵)، اصول مدیریت، ترجمه طوسی و همکاران، ج ۲.
 ۲۱. محمودیان، حمید و دیگران، (۱۳۹۴)، نظارت و کنترل از نگاه مدیریتی امام علی علیه السلام، فصلنامه علمی - پژوهشی رهیافتی نو در مدیریت آموزشی، سال ششم، شماره ۱، ۹۴، پیاپی ۲۱.
 ۲۲. مخلص الاثمه، فرزاد، (۱۳۹۰)، نقد قانون تشکیل سازمان نظارت و بازرسی کل کشور.
 ۲۳. مشبکی، اصغر، (۱۳۵۴) مطالعه تطبیقی اصول و مبانی مدیریت از دیدگاه اسلام، نگرشی بر مدیریت در اسلام، مؤسسه مطبوعاتی عطائی.
- نگاهی به نظارت و کنترل در آموزه‌های نهج البلاغه، مجله حصون، بهار ۱۳۸۵، شماره ۷.